

DIMITRIJ RUPEL*

Kultura in politika v času razočaranja

Mnogi naši akademski predhodniki, predvsem marksisti, so razumeli *kulturne pojave* (umetnost, znanost, verska in druga prepričanja oz. dejavnosti . . . , vendar le redko kdaj tudi *politiko*) kot podrejene splošnim družbenim, predvsem ekonomskim odnosom. Kulturni pojavi naj bi – preprosto rečeno – odražali gospodarsko življenje oz. določeno stopnjo razvoja »proizvajalnih odnosov«. Seveda je – za marksista – zelo važno vedeti, kako si te stopnje razvoja sledijo druga drugi in kaj lahko od tega razvoja pričakujemo. Da bi to vedeli, imamo na voljo znanstveno teorijo, resnico o družbenem razvoju in dejanskega, političnega nosilca te resnice. Ta nosilec se postavlja na čelo družbenega razvoja, če je treba, tudi revolucije; on določa prioritete med posameznimi projekti in družbenimi sferami. Kultura, z njo pa tudi politika, sta načeloma odvisni od splošnih družbenih razmer, toda drugačna, revolucionarna politika je neodvisna; vse je odvisno od nje.

Radikalne interpretacije so iz teh domnev potegnile sklep, naj bosta kultura in inteligenca podvrženi direktivam državne administracije ali celo vladajoče, po možnosti ene same stranke.

Nekaj »nereda« v slovensko sociologijo je (z logično zamudo) vnesel Max Weber, ki je stare podmene o prioriteti gospodarstva obrnil na glavo. Kot je znano, je opisal učinek protestantske etike na razvoj kapitalizma, ne pa, recimo, učinek kapitalizma na protestantizem.

Znotraj tu omenjene akademske oz. politične tradicije se je pri nas v drugi polovici petdesetih let vnela polemika o avtonomnosti kulture. Šlo je za znamenito Leninovo misel, da je bil Tolstoj velik umetnik kljub temu, da je bil politični reakcionar; iz česar je Josip Vidmar – v nasprotju z Borisom Zihherlom – izvedel misel, da je umetnost neodvisna od gospodarskih, državnih in ideoloških pogojev. Na tej podlagi se je v kasnejših letih, ki so trajala tja do osmega desetletja, razvijala bolj ali manj plodna razprava, ali in koliko naj bodo umetniki, znanstveniki in drugi ljudje kulture neodvisni od gospodarskih razmer oz. od političnega establišmenta. Manj pametna socialistična politika je kulturnike skušala zatirati in nadzirati; pametnejša jih je skušala podkupovati in jih izolirati v posebni *topli gredi za visoke in svobodne ideje*. Pametni komunisti so že davno uredili posebne tople grede za nemirne ljudi, ki so jih hoteli v določenem trenutku uporabljati za dokazovanje svoje demokratičnosti. Tipičen proizvod je bil znana mladinska organizacija – ZSMS. Tine Hribar je ta del slovenske politike imenoval »znotrajpartijska alternativa«. Vsi smo bili kdaj predmet te ali one variante takšne politike, zato nadaljnje ponazoritve niso potrebne.

Teoretiziranje o razmerju med kulturo in politiko se je ob liberalizaciji slovenske socialistične politike napajalo z idejami strukturalizma fenomenologije in

* Nastopno predavanje na ljubljanski univerzi ob izvolitvi v naziv za rednega profesorja FDV.

sistemske teorije; v glavnem pa je mogoče reči, da je teza o avtonomiji kulture nasproti gospodarstvu in državi (ob vseh mogočih sholastičnih peripetijah) v glavnem zmagala. Ta napredek se je – kot v posmeh teorijam o neodvisnosti – odvijal ob splošnem osvobajanju gospodarskega in političnega življenja.

Dialogi in polemike o neodvisnosti kulture se z današnjega vidika morebiti kažejo kot nepotrebni, predvsem pa se zdijo neaktualni. Predavatelj (t.j. avtor teh vrstic) bi potemtakem lahko sklenil neko važno, če ne celo bistveno poglavje vede, ki se ji reče sociologija kulture, vsekakor pa tiste sociologije kulture, ki je prišla na površje našega akademskega življenja ob botrovanju marksizma in socializma.

Danes imamo demokracijo, pravimo, svoje teorije merimo po svetovnih standardih, družbena razmerja (kot je razmerje med gospodarstvom in kulturo ali razmerje med politiko in kulturo) pa glede na razmerja moči, ki se kažejo v parlamentu oz. v strankarski tekmi. Problemi se rešujejo sami od sebe.

To je v načelu seveda točno. Toda če razpravljamo o hišnem redu, še vedno nismo ničesar rekli o življenju, ki se odvija v stanovanjih takšne hiše; ničesar nismo rekli o ljudeh, ki živijo v naši hiši. Tu se odpirajo mnoga politična in ideološka vprašanja, denimo, vprašanja kulturne politike: koliko državnega denarja je treba nameniti teatrom, koliko knjigam, galerijam in kulturnim domovom... Ali naj država ustanovi čim več pevskih ali celo cerkvenih zborov, ali naj podpre konference in revije, ki propagirajo svobodno misel, človekove pravice, državljansko neposlušnost??? Načelno smo rešili generalni problem kulturne politike, če nam uspe dopovedati, da je zanjo najboljše, če financira kulturne dejavnosti, ne da bi si pripisovala uspehe zanje in ne da bi zanje prevzemala odgovornost. Skušnjava, da bi država ravnala drugače; da bi podpirala somišljenike vladajočih strank in zatirala njihove nasprotnike, je izredno velika. Že spet moram spomniti na Webra in na njegovi predavanji na Münchenski univerzi leta 1918 *Znanost kot poklic* in *Politika kot poklic*. Kot nosilec državne in politične funkcije sem tu v precejšnji zadregi. Weber opisuje predavatelja, ki se mora upreti skušnjavi, da bi svojim slušateljem povedal, v katero resnico naj verujejo. Gre za skrivanje oz. razkrivanje osebnega stališča in za pridobivanje strankarskih tovarišev. Kdor potrebuje takšno gotovost, naj predavanje zapusti, pravi Weber: znanstvenikove besede niso meči za pokončanje nasprotnika, ampak plugi, ki rahljajo zemljo za kontemplativno misel. Z drugimi besedami: *treba je ločiti področji kulture in politike, in seveda – področji kulturne in državne politike*. Podobno je mislil Karl Mannheim, ki je intelektualcem zaradi socialne »nevezanosti«, zaradi njihove »brezdomovinskosti« in vmesnosti glede na klasične družbene razrede pripisoval posebne sposobnosti za »nevtralno« razmišljanje. Tega marksisti niso sprejeli in tega marksisti niso dovolili. Za takšno razmišljanje pri nas do nedavnega ni bilo prostora. Toda Weber in Mannheim nista imela problemov s socializmom, ki je zahteval jasno politično opredelitev; imela sta problem s splošnim *razočaranjem* (nemško »Entzauberung«; v angleščini: »disenchantment of the world«) in z družbeno krizo, v kateri je vladalo splošno pomanjkanje trdnih ciljev in vere. Šlo je za prelomni in usodni čas, za katerega je Weber govoril, da ga je treba zdržati »kot mož«. K problemu prelomnega časa in iskanja oprijemljivih rešitev se vrnem kasneje.

Nekateri dogodki v najnovejšem času me prepričujejo, da si o nekaterih bistvenih vprašanjih razmerja med politiko in kulturo še nismo na jasnem. Nenedoma smo v Sloveniji poleg vseh mogočih strank in odborov dobili tudi skupino ljudi, ki se predstavlja z imenom *Iniciativni odbor gibanja za obvarovanje kulture*

in intelektualne svobode pred ponorelim strankarskim pohlepom, njegovo bistveno sporočilo pa je naperjeno proti osnutku zakona o vladi, ki naj ne bi vsebovala več posebnega ministrstva za kulturo.

Ni namen mojega predavanja podpirati ta odbor, ki je, kolikor lahko presodim, poln razumnih in dostojanstvenih mož in žena; niti ni moj namen polemizirati glede ohranjanja ali ukinjanja ministrstva za kulturo. Kar se mene tiče, bi takšno ministrstvo lahko imeli, toda kultura bi obstala tudi brez njega. Vendar to ni problem tega predavanja.

Bistvo kulturniških protestov (cf. npr. tekste Kulturnim in razumnim, Novo poglavje k sramotni zgodovini«, *Dnevnik*, 23. oktobra 1992; Peter Božič, Ukinjanje kulture, *Dnevnik*, 24. oktobra 1992; in Vinko Vasle, Po cesti hodi mož, le pol moža . . ., *Delo*, 24. oktobra 1992) je očitek strankam in politikom, da se premalo zavedajo dejstva, »da je vsa zgodovina Slovencev bistveno opredeljena po kulturnem izročilu«. Z drugimi besedami: po zaslugi slovenske kulture, morebiti predvsem po zaslugi pisateljev in drugih umetnikov, smo dobili demokracijo in državo, tidve pa že kar na začetku zanemarjata svoje roditelje.

Prav gotovo se v zvezi s tem postavlja cel kup političnih in tudi akademsko teoretičnih vprašanj. Moja naloga v tem trenutku je predvsem akademska, zato bom politična vprašanja postavil v oklepaj. Tema je zanimiva, ker se povezuje z nekaterimi razpravami v preteklosti, deloma pa je povezana tudi z mojim lastnim akademskim prizadevanjem na področju sociologije kulture. Tu moram razložiti nekatere ugotovitve iz lastnih raziskovanj in postaviti okvire za razmišljanje o razmerju med politiko in kulturo v demokraciji, v razmerah uresničene državnosti slovenskega naroda.

Platon je razmišljal o umetnosti in o umetnikih kot državnih uradnikih. Njegovo državo naj bi vodili ljudje filozofskih vizij, o katerih umetniki vedo le nekaj malega, in še to na meglen, neprecizen način. Umetniki naj bi bili podrejeni filozofom oz. politikom. Aristotel je razmišljal moderneje. Iz njegovih spisov o tragediji lahko sklepamo, da je zanj prostor umetnosti poseben, od drugih različen, z avtonomnimi pravili urejen prostor človekovega bivanja. Kasneje so takšno zamisel ureditve družbenih odnosov in »zamejenih pomenskih področij« promovirali fenomenologi, med katerimi je za naše razmišljanje najpomembnejši Alfred Schutz. Zanj sta politično in umetniško področje (poleg mnogih drugih) kot dva sosednja prostora onstran meje sveta vsakdanjega življenja, ne pa višje in nižje nadstropje iste stavbe.

Z vidika modernih socioloških teorij, kamor štejem tudi Schutzevo fenomenologijo, je mogoče »kulturo« in »politiko« razumeti kot dve raznorodni, vendar načeloma enakopravni človeški naravnosti oz. dejavnosti. Vsaka od teh družbenih realnosti ima svoja posebna pravila, za vsako je potrebna posebna zbranost, za vsako sta značilna drugačna sintaksa, drugačno pojmovanje časa . . .

Slovenska zgodovina in tudi novejši čas nas navajata k domnevi, da gre pravzaprav za konkurenčni obliki človekovega doživljanja in delovanja. Pri svojih raziskavah slovenskega romanopisja v 19. stoletju sem prišel do domneve, da so Slovenci v pomanjkanju državnosti in zaradi tveganega in na neuspeh obsojenega političnega prizadevanja svoje elitne moči usmerjali v leposlovje in kulturno publicistiko. Dokazno gradivo je vsebovano v znanih Jurčičevih, Stritarjevih, Aškerčevih, Prijateljevih, Vidmarjevih in Adamičevih izjavah: ker ne moremo delati politično, delajmo tam, kjer moremo, na področju literature! Josip Vidmar je svoj nacionalni program koncipiral kot kulturni program; njegova knjiga, ki je leta 1932 med drugim razdražila Srbe in Edvarda Kardelja, nosi naslov *Kulturni problem sloven-*

stva. V njej je za Slovence predvidel uspešno narodno potrjevanje v kulturi, za kulturo pa je menil, da je prava osnova slovenstva, njegovega zbiranja in organiziranja.

Kardelj je temu ugovarjal z značilno marksistično premočrtnostjo, češ da s samo kulturo ni mogoče priti nikamor in da je temelj družbe pač njegovo gospodarstvo. Kardelj je v *Slovenskem narodnem vprašanju* bistro opazil, da Slovencem primanjkuje *zgodovine*, kajti imeli so samo *literarno zgodovino*. Kaj to sploh pomeni?

Narodna zgodovina je sama po sebi moderen »literarni« žanr, saj srednjeveške kronike praviloma ne vsebujejo poročil, ki bi posebej zajemala življenje narodov. S to tradicijo je pri nas med francosko revolucijo prekinil Linhart, ki ga bolj kot cerkveni in dvorni dogodki zanima vsakdanje življenje ljudi iste narodnosti, t. j. Slovencev. Trditev o pomanjkanju zgodovine velja za veliko število narodov, najmanj seveda za Jude, Grke in Rimljane. V marsikaterem pogledu so narodne zgodovine spekulativna besedila oz. pripisovanje posameznih zgodovinskih dosežkov nekemu narodu a posteriori. V nekem smislu je preobrazba naroda v državo odvisna od spretnosti zgodovinarjev, da znajo v korist nekega naroda »nakopičiti« zadostno število zgodovinskih dogodkov oz. te dogodke prikazati kot konstitutivne za narod oz. državo. Kardelj je pravzaprav hotel reči, da je slovenskim zgodovinpiscem uspelo v podporo ohranjanju narodne zavesti zapisati predvsem literarne dogodke; pri čemer je izrazil dvom, da bi takšni dogodki utegnili zadostovati za popolno konstituiranje naroda oz. nacionalne države. Brez literarnih del v slovenščini in brez neke temeljne definicije nacionalnega interesa seveda ne bi bila mogoča nikakršna zgodovina, brez te pa bi kasnejši Slovenci zelo težko prepričali kogar koli, da vsebujejo dovolj moči za državnost.

Če upoštevamo, da so sestavni del zgodovinarskih poročil vse mogoče zgodbe in miti, Slovenci s svojo literarno dejavnostjo nismo stavili na povsem napačnega konja. Po končani zgodbi slovenskega osamosvajanja lahko rečemo, da so bili postopki slovenskih literatov od Prešerna do Cankarja izredno uspešni. Poglejmo nekaj primerov. Prešeren je v *Krstu pri Savici* opisal enega najvažnejših konstitutivnih dogodkov slovenstva: spreobrnitev krščanstvu. Pokristjanjevanje in kasnejše opismenjevanje, ki je dobilo svoj vrh s *Trubarjem*, sta utrdili slovenski jezik, ta pa je začrtal meje prihodnje slovenske države. Slovenci so dobili orodje identifikacije in skupinske akcije. Z Levstikovim *Martinom Krpanom* in drugimi nacionalističnimi spisi so Slovenci definirali svoj odnos do nemštva in avstrijskega dvora. Ta odnos se je razvijal in natančno definiral s Cankarjem, ki je povrh vsega spodbudil premišljevanje o samostojni slovenski družbeni strukturi z notranjimi spori in delitvami. S Prešernom, Levstikom in Cankarjem so Slovenci odganjali tujerodne gospodarje in lastne prenapeteže. Črtomir, Martin Krpan, Jurij Kozjak, Deseti brat, Martin Kačur, Kantor, Maks Krnec... so postali narodni junaki, ki so jih Slovenci potrebovali za omejitve in razčlenitev lastnega socialnega kozmosa.

V sociologiji umetnosti so nedavno tega potekale učene razprave o tem, ali je umetnost *prava institucija* – glede na to da v njej ni strukture za (samo)uresničevanje, lastnosti za samovzdrževanje ali »poroke« za razmnoževanje... Mnogi avtorji, med njimi Talcott Parsons, so o ustanovi umetnosti sodili, da je drugotnega pomena za vzdrževanje družbe. Parsons je bil zaradi svojega pogloblitnega zanimanja za *akcijo* glede umetnosti negotov. Njegove institucije morajo vsebovati situacijske, instrumentalne in integrativne vzorce – ti pa pri (čisti) umetnosti manjkajo. V najboljšem primeru je ekspresivni simbolizem eden najslabše razvitih delov teorije akcije. Mnoge sociološke razprave (cf. Albrecht, *Art as an Institution*, *The*

Sociology of Art and Literature: A Reader (New York 1970) se ukvarjajo z razlikovanjem med kulturnim in socialnim.

Da bi razumeli pomen oz. zasluge slovenske umetnosti za državnost, bi verjetno morali ločevati tiste umetniške dogodke in postopke, ki so vsebovali natančnejše definicije družbene realnosti oz. vsaj rudimentarne politične koncepte, od tistih, ki so bili v tem pogledu nevtralni oz. je bila njihova definicija družbene realnosti izrazito »šibka«. Glasba in posebej balet (spomnimo se skrbi, ki mu jo je izkazoval sovjetski komunistični sistem) sta med najmanj političnimi; književnost in gledališče med najbolj »akcijskimi«. Gledano z distance je bila slovenska umetnost, posebej v 19. stoletju, pod visoko politično napetostjo; in je kot takšna omogočala politično instrumentalizacijo v prelomnih trenutkih. Iz cele vrste razlogov so Slovenci gojili več akcijskih zvrsti umetnosti in manj »klasičnih«, »neuporabnih«, kot so denimo lirična poezija, orkestralna glasba, opera in balet. Komunistični režim je povzročil nove delitve in premike oz. ustvaril nov kontekst zanje. Lirična poezija in abstraktno slikarstvo – čeprav nista bila nevarna po vsebini – sta nekaj časa vznemirjala komunistični establišment zaradi svoje malomarnosti glede vladajočih političnih konceptov, ki so se uveljavili npr. s socialističnim realizmom. Kasneje so totalitaristi postali prosvetljeni absolutisti in spodbujali ravno tiste veje umetnosti, ki so bile najbolj akcijsko »prazne«. Ta trend je Kermauner imenoval ludizem, znotrajtekstualnost in reizem, beograjski Palavestra pa »socialistični estetizem«.

S podobnimi vprašanji, dilemami in ocenami so se ukvarjali tudi drugi, predvsem slovanski narodi. O tem nas je pred nekaj leti (1984) poučil Milan Kundera s svojim spisom *Tragedija Srednje Evrope*. V njem je trdil, da so za ohranjanje in državnost češkega naroda zaslužni predvsem ljudje peresa, največ pa pisatelji.

Kako so Slovenci v najnovejšem času tolmačili problem, o katerem je govor, kažejo podobe umetnikov na našem novem denarju: Kobilca, Prešeren, Jakopič in Plečnik. Z izborom osebnosti, ki krasijo slovenski tolar, je slovenska oblast dala vedeti, da občuti dolg do slovenskih umetnikov; enega simbolov slovenske državnosti, vrh vrednostnega sistema je povezala s kulturo. Podobne geste smo sicer videli že v preteklosti, ko smo številne ljubljanske mestne ulice poimenovali po pisateljih, pesnikih in kulturnih preroditeljih; in že pred formalno ustanovitvijo slovenske države smo med njene simbole (npr. v nacionalne nagrade, praznik, himno) vpisali ime pesnika Franceta Prešerna.

Neustreznost starega načina razmišljanja (namreč prepričanja, da je kultura odvisna od gospodarstva, njegove vitalne interese in smeri pa v skladu z znanstveno teorijo družbenega razvoja zastopa politika) se je pokazala v najnovejšem času. Z zgolj gospodarskega in z zgolj političnega vidika (vsaj z vidika starih političnih elit) bi bila samostojna slovenska državnost nesmiselna. Navsezadnje bi bilo gospodarsko najbolj smotno, ko bi bila Slovenije ostala del Avstro-Ogrske in ko bi Slovenci govorili nemško. Racionalno bi bilo navsezadnje sprejeti tudi Mussolinijevo ali Hitlerjevo okupacijo. In nekateri Slovenci so bili o tem tudi prepričani. V takšnem prepričanju so se asimilirali z Nemci, v drugi svetovni vojni pa so sodelovali s Hitlerjem. Žal so njihovi nasprotniki – že spet nemočni ali neuki igralci v tuji igri – izbrali komunizem, Stalina, Tita in Jugoslavijo. Slovenska kultura je bila v podrejeni vlogi.

Vse od druge svetovne vojne sem, vsekakor pa od šestdesetih let naprej je bilo na Slovenskem jasno, da si stojita nasproti dva *konkurenčna* simbolna sistema, dve kulturni ustanovi, v bistvu dve stranki: »stranka« *politikov* in »stranka« *kulturnikov*. Slovenska politična stranka je bila rezervirana za revolucionarno generacijo in za njene učence, vendar se je večkrat notranje transformirala in očistila: najprej

že ob Dolomitski izjavi, nato ob Informbiroju, ob Kavčičevi aferi in ob Titovem pismu. Tej stranki se je reklo KPS in ZKS, zanjo pa je bilo značilno, da je bila povezana z neslovenskim sistemom KPJ, ki je bil sam del mednarodne komunistične organizacije. Kulturna stranka ni imela nobene povezave, na svoji strani je imela »le« zgodovino, torej projekt slovenske državnosti, ki je bila v nastajanju od leta 1848. Politična stranka je imela na voljo veliko vzvodov za družbeno akcijo in jih je tudi s pridom uporabljala. Upam si trditi, da bi bilo tako še danes (kot je v še nekaterih enostranskih sistemih v jugovzhodni Aziji), ko bi bil sovjetski komunizem gospodarsko uspešen. V zadnjih izdihljajih tega sistema so slovenski komunistični politiki sprejeli obče kulturno stranko oz. sami sprejeli nacionalizem kot jedro svojega političnega programa. Transformacijo nekdanjih komunistov v nacionalistične liderje (Milošević, Tudman, Kučan, Gligorov, Mečiar, Jelcin, Ševardnadze . . .) bo treba nekoč še temeljito raziskati in oceniti, dejstvo pa je, da so bili ob zatonu komunizma pripravljene deliti odgovornost za gospodarski polom z drugimi strankami, medtem ko so si (bolj ali manj upravičeno) lastili zasluge za postavitev državnosti svojih narodov.

Osemdeseta in devetdeseta leta na Slovenskem so leta kulturne stranke. Tu seveda ne govorim o konkretnih strankah, npr. o krščanskih, liberalnih ali socialnih demokratih, ampak o premiku, ki se je mogel dogoditi zaradi poloma socializma in njegovega gospodarskega sistema. V Sloveniji je bil prehod relativno mehak, tudi zaradi splošne kooperativnosti strank in zaradi analiz, ki so jih bili sposobni narediti sami komunistični politiki. To velja še posebej za Milana Kučana. Za prehod iz socializma v normalen parlamentarni red ni bila potrebna revolucija kot na Poljskem. Bistvena prednost Slovenije je bila konceptualna pripravljenost kulturne stranke in notranja vdanost politične stranke. Niti za trenutek ni prenehal pravni red, čeprav je nad njim zavladala pravičnost. Skupaj s socialističnim redom je počasi in z le majhnimi pretresi (desetdnevna vojna junija 1991) ugašal tudi mednarodni red, ki je bil držal Slovenijo na povodcu. Slovenije je bilo vedno več, Jugoslavije vedno manj. Kompoziciji vodilnih ljudi Slovenije (od Kučana do Janše) je uspelo obdržati odnose s svetom in se uveljaviti v njem brez najhujših žrtev. To ni uspelo niti Hrvaški ali Srbiji, da ne govorim o Makedoniji in Bosni in Hercegovini.

Prvi »odred« kulturne stranke v Sloveniji je bil Slovenska demokratična zveza, predhodnica današnje Demokratske stranke, njena zunanja oblika pa je bila Demos. Prvotni odred je moral logično razpasti na več strank, ker je tako zahtevala nova politična situacija, ki ni mogla obstati le z opozicijo oz. s sodelovanjem kulturne in politične stranke. Podoben proces se je dogodil s češkim Državljan-skim forumom, podobno se dogaja z vsemi frontami, ki so zrušile komunistični sistem in ki jih je družil le protikomunizem. V Sloveniji smo imeli uspešno diferenciacijo tudi znotraj politične stranke, saj je razpadla na SDP, na Socialistično stranko in ZSMS oz. LDS. Nadaljnji razvoj je prinesel čudovito prepletanje ljudi iz politične in kulturne stranke tako, da imamo danes praktično normalno politično razdelitev. O notranjih odnosih in sporih v Demosu bi rad – glede na občutljivost predvolilnega časa – govoril kdaj drugič. Zanimivo se mi zdi, da je na Hrvaškem njihov Demos, tj. HDZ, pravzaprav obstal; škandalozno pa se mi zdi, da je do današnjega dne v Srbiji obstala edina in enotna Socialistična stranka.

Tu seveda še nisem odgovoril, kako je s kulturo na Slovenskem danes. Akcijska, politizirana kultura, ki je sestavljala glavnino osvobodilnega boja v osemdesetih in devetdesetih letih, je prešla v politične stranke. To, kar so želeli milijoni Slovencev zadnjih stopetdeset let in kar so izražali skozi literaturo, v gledališču in

z neštetimi kulturnimi prireditvami v cerkvah, čitalnicah in na prostem, se je končno izpolnilo. Kulturna stranka je prišla (ne glede na konkretne oblike) na oblast. Vendar bi s tem težko trdili, da je prišla na oblast lirična poezija, da sta prišla na oblast abstraktno slikarstvo in balet; ampak se je uveljavila tista kultura, ki je bila od nekdaj usmerjena v oblikovanje družbenih kompleksov, v socialno akcijo. To velja za kulturno publicistiko, za mnoge gledališke igre, knjige in revije, ki so širile politične poglede, protestirale zoper politične krivice in ki so – to je predvsem pomembno – oblikovale koncept slovenske države. Po zaslugi teh piscev, knjig in revij je bila Slovenija pripravljena na preizkušnjo leta 1989 in 1990, kot je bil pripravljen malokdo, gotovo pa ne Bosanci ali Makedonci.

Najbolj enostavno je reči: kultura se je premaknila v politiko, tisto, kar je ostalo v kulturi, naj se udobno zlekne v naslanjaču in proizvaja, kar jo veseli. Rešila se je bremena, ki jo je pri njenem svobodnem ustvarjanju nemara celo oviralo. Toda soočeni smo s protesti in nekateri ljudje iz kulture postavljajo vprašanje: »Ali smo se za to bojevali?«

Odgovor je: »Seveda.« Kulturna stranka je hotela priti na oblast, hotela je zrušiti nedemokratičen sistem in postaviti samostojno državo. Toda niti parlament niti država nista prava kulturna sistema, ampak sta ustanovi za merjenje moči in za opravljanje cele vrste represivnih in koordinacijskih funkcij, ki zahtevajo povsem drugačno (čeprav enakovredno) disciplino, kot jo zahtevata pisanje knjig, člankov in podobno kulturno delo. Ne drži, da je politika pozabila na kulturo, ampak je kultura zavladala nad politiko oz. si je politiko uredila po svoji podobi.

V državi poznamo različne »resorje« oz. ministrstva. Na eni strani obstajajo državni, na drugi pa resorji, ki skrbijo za nedržavne posle in obrate, ki se ne znajo preživljati in upravljati sami in kjer je potrebna intervencija države, da bi skladno delovali: prvi morajo misliti na preživetje same države (notranje, zunanje, obrambne, finančne, pravosodne ... zadeve), drugi urejajo notranjo skladnost področij, ki jih upravljajo. Ta področja so zdravstvo, šolstvo, kultura itn. Vsa ta področja – iz takšnih ali drugačnih razlogov – potrebujejo pomoč države. Na izredno omejenem jezikovnem področju, kot je slovensko, mora država podpirati književno proizvodnjo. Toda s tem navsezadnje skrbi za svojo lastno legitimizacijsko substanco. Država skrbi za kulturo kot za enega svojih ideoloških aparatov.

*

Naš stari sociološki znanec Daniel Bell je v šestdesetih letih objavil knjigo z naslovom *Konec ideologije*, leta 1989 pa je ameriško-japonski zgodovinar Francis Fukuyama napisal razvpiti članek z naslovom *Konec zgodovine*. Po padcu berlinskega zidu in po zlomu vzhodnoevropskih komunističnih sistemov je nastala sprememba, s katero se ukvarjamo – politično operativno – vsak dan; vendar je še nismo docela analitično ocenili. Od Bella do Fukuyame prihajajo nad nas svarilna znamenja o veliki spremembi. Slovenija to veliko spremembo, ki jo je Hans Dietrich Genscher leta 1991 v Lizboni imenoval *konec bipolarnega sveta*, živi vsak dan. Toda ali smo jo dejansko premislili?

Nastanek novih nacionalnih držav, kot so Slovenija, Hrvaška, Češka in Slovaška, Ukrajina, Belorusija, Gruzija itn. – pa tudi ponovna postavitev držav, ki so državnost izgubile (Litva, Letonija in Estonija, navsezadnje tudi Rusija) – sta posledica notranjega zloma komunističnih imperijev in zmagoslavja t. i. meščanskega, kapitalističnega sistema, ki so ga najmočnejše propagirale predvsem ZDA. Padla je železna zavesa, padel je bipolarni sistem. Problematične so postale pod-

mene in ustanove vzhodno-zahodnega spora, ravnotežja strahu pa tudi t. i. popuščanja napetosti – na čemer je počivala stabilnost povojnega miru v Evropi.

S to stabilnostjo je povezana tudi jugoslovanska kriza oz. trenutna vojna v BiH. Danes ugotavljamo, da svet z Združenimi narodi vred ne premore učinkovitega orodja za ustavitev vojne. Razlog za to ni fizična šibkost, ampak *pomanjkanje motiva*. Čigav je konflikt v BiH, čigav je albansko-srbski spor? Je to boj za dominacijo zahodnega ali vzhodnega sveta? Že na prvi pogled vidimo, da s tradicionalnimi formulami problema ne moremo niti razumeti, kaj šele rešiti. V Grčiji sem slišal tezo, da gre za *religiozno vojno* med pravoslavjem in islamom; sami Hrvati so lansirali podmeno, da gre za katoliško-pravoslavni spor. Se bodo kristjani združili v boju proti nevernikom z Jutrovega?

V srednjem veku so Turki s sodelovanjem Grkov pregnali katoliške viteze z Rodosa na Malto; ti so se med fašizmom vrnili na Rodos, danes pa so vsi skupaj v ES. So današnji Grki (z njimi pa cela Evropska skupnost) skeptični do povezave z Makedonijo zaradi imena Makedonija (torej zaradi notranjepolitičnih problemov v sami Grčiji) ali nemara zaradi muslimanskega elementa v Makedoniji? Bi rajši sprejeli srbsko Makedonijo, ker bi ta uspešneje držala v šahu Muslimane, cerkvena (pravoslavna) povezava pa bi tako ali tako ostala enaka? Je res na pomolu religiozna delitev? Je mogoče takšno napoved povezati z nekaterimi pojavi na Slovenskem, ki skušajo Slovence preštevati na podlagi njihovega obiskovanja cerkvenih obredov? Postaja namesto laične umetniške kulture na Slovenskem odločilna religiozna kultura?

Lani, še pred vojaškim udarom v Sovjetski zvezi, sem imel zanimiv pogovor z znamenitim italijanskim politikom Fanfanijem. Na koncu tega pogovora je rekel: »V Sovjetski zvezi je popustilo vezivo, ki jih je držalo skupaj. Zato je v nevarnosti tudi vezivo, ki drži skupaj Evropo.« Mislim,« je rekel Fanfani, »da je novo vezivo Evrope *participacija*.« Pred nekaj dnevi sem imel daljši pogovor s predsednikom Liberalne internacionale in nemške svobodnjaške stranke grofom Lambsdorffom, ki mi je pripovedoval o problemih reintegracije Vzhodne Nemčije. Moj sogovornik se je spraševal o aktualnosti liberalnih idej po koncu komunizma. »So res dovolj prepričljive naše ideje o človekovih pravicah, o pravicah manjšin, o tržnem gospodarstvu?« Z drugimi besedami: so to ideje, ki »letijo« tudi v tem našem času?

Jugoslovanska kriza je indikator večje, širše, usodnejše krize. Za ves svet je nastopil čas *razočaranja*. Se bomo v tem času razočaranja nad socializmom vrnili v čas vzpona religiozne kulture in navsezadnje cerkvene države? Socializem je bil nadomestek za religijo; plašč, pod katerim so se skrili verski in etnični antagonizmi. Kaj bo namesto socializma? Smo le odgrnili plašč in dopustili, da so zagomazeli na svetlo črvi verskih in etničnih spopadov? Nekateri znaki zanesljivo kažejo v to smer. Rekel sem že, da so nekdanji komunistični voditelji postali nacionalistični voditelji. Je to vse, kar lahko ponudi današnjemu človeštvu izobražena, prosvetljena, hipermoderna Evropa? V jugovzhodni Aziji so prepričani o brezobzirnem kapitalizmu in o različnih novodobnih oblikah kolonializma: nekatere najbogatejše države Daljnega vzhoda zaradi pomanjkanja zemlje organizirajo delovna taborišča za proizvodnjo fotoaparátov, televizorjev in računalnikov v manj razvitih državah, kot so Malezija, Tajska in Indonezija. Zdi se, da se ponujata predvsem dva modela: narodnostno brezbrizni industrijski liberalizem in novi evropski nacionalizem na verski podlagi. Stara scena: brezdomovinski liberalizem na eni in domačijski verski fundamentalizem na drugi strani?

Odgovori na vprašanje o dobi razočaranja in o *novem vezivu* so brez dvoma številni in težavni. Ni naša naloga, da jih stresemo iz rokava, pač pa je naša naloga,

da se jim posvetimo z vso zbranostjo in zavestjo o njihovem epohalnem značaju. To je naloga sociologije kulture, to je naloga kulture danes.

Kulturni ustvarjalci (med katere štejem tudi filozofe in sociologe) so se znašli pred velikanskim izzivom. Potem ko so sodelovali pri rehabilitaciji narodnostnih in liberalnih vrednot povsod tam, kjer so bile umetno zadušene, se morajo odzvati na bistveno vprašanje o premagovanju krize po prenehanju čarov socializma. Odziv, ki se kaže s trkanjem po prsih za pretekle zasluge in z zahtevami po oblastnih parcelah oz. rezervatih, najbrž ni ustrezen glede na težo problema pred nami.

Slovenci bodo verjetno še nekaj časa uživali v čaru nacionalne države in podjetniške svobode; toda že zdaj vidimo, da te užitke kvarijo zapleti z nezaposlenostjo, z begunci in priseljenci, z nezdravim življenjem, mamili in nesnažnim okoljem; napetosti med regijami in lokalnimi interesi, ljubosumne primerjave s premožnejšimi sodržavljani in sosednjimi državami. Množijo in utrjujejo se meje med posestmi in državami. Stopnjuje se boj za parcele političnega vpliva. Iz preteklosti se kot blato izpod snega prikazujejo stari družinski, verski in plemenski spori.

Sociologija kulture ima (v zvezi s temi problemi) pred sabo dve orientacijski točki:

1. spoznanje, da je treba izziv odčaranega sveta »zdržati kot mož« in da je treba kritično analizirati čustvene opredelitve za takšno ali drugačno odredilno konstrukcijo; in

2. dolžnost čim natančnejše evidence situacij (socialnih in mentalnih stisk), ki so nastopile po krizi tradicionalnih veziv: po krizi obrambnih paktov, vojaških blokov, napetosti in ravnotežij, političnih struktur in ideologij, gospodarskih in kulturnih aranžmajev. Potrebujemo inventuro sovraštev in ravnodušnosti, evforij in apatij . . . skratka, *fenomenologijo razočaranja*.

Minimalni program raziskovalnega projekta, ki bi bil posvečen takšni fenomenologiji, bi moral vsebovati analize *izobraževalnega sistema, parlamentarnega in strankarskega življenja, medijev; sistemov upravljanja in soupravljanja v podjetjih in ustanovah; zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja; mednarodnih odnosov in odnosov do manjšin*. Ker je konec komunizma in bipolarnega sveta prinesel kup novih meja, bi morali posebno pozornost posvetiti mednarodnemu komuniciranju in manjšinam. Tako kot poslovni uspeh na eni in nezaposlenost ali gospodarske izgube na drugi strani proizvajajo čustva zapostavljenosti in odrinjenosti; tako naraščanje nacionalne identifikacije in ustvarjanje novih meja prinašata kulturne frustracije, novi imperializem in novi lokalpatriotizem. Nekaj tega vidimo v današnjih odnosih med Hrvaško in Slovenijo; med Italijo in Slovenijo – predvsem pa v odnosih med »trema Evropami«, kot je razvite, perspektivne in zaostale Evropejce označil Zbigniew Brzezinski.

Kulturni ustvarjalci so dolžni pokazati in raziskati razpad vezi dosedanjega sveta; ob tem pa iz drobnoglednega opazovanja komaj nastajajočih novih veziv pokazati možnosti nove reintegracije slovenskega in sploh evropskega človeštva.